

Inleiding

Op 7 maart 1901 heeft het bestuur van het kunstenaarsgenootschap Arti et Amicitiae een rijk gedecoreerde aquarellenkast als huwelijksgeschenk aangeboden aan koningin Wilhelmina en prins Hendrik. Het ebbenhouten meubel was ontworpen door C.A. Lion Cachet en uitgevoerd door de firma Van Wijngaarden & Co uit Weesp. Het meubel, dat het midden hield tussen een kast en een portefeuillestandaard, bevatte 172 aquarellen, tekeningen, gesigeneerde foto's van beeldhouwwerken en grafiek gemaakt door leden van Arti. Ook de kunstenaars die lid waren van Pulchri Studio gaven het echtpaar een soortgelijk huwelijksgeschenk. Dergelijke geschenken aan het koningspaar waren niet nieuw, want in 1879 hadden 92 leden van Arti et Amicitiae ook al een kast met aquarellen, tekeningen en etsen gegeven ter gelegenheid van het huwelijk van koning Willem III met Emma, prinses van Waldeck en Pyrmont.¹

Niet alleen vorstelijke personen, maar ook kunsthandelaren en verzamelaars werden bij persoonlijke jubilea soms met een collectief geschenk geëerd. Zo kregen H.W. Mesdag en zijn vrouw Sientje Mesdag-van Houten in 1881 ter gelegenheid van hun zilveren bruiloft een album met aquarellen en tekeningen. Een dergelijk vriendengeschenk viel ook de Haagse kunsthandelaar H.G. Tersteeg in 1914 ten deel. Hij had zich jarenlang ingezet voor de Hollandsche Teeken-Maatschappij en kreeg, toen hij zich terugtrok uit kunsthandel Goupil in Den Haag, een montage van 48 kunstwerkjes, bestaande uit aquarellen, tekeningen en een foto. De werken uit dat ensemble zijn stuk voor stuk opgeplakt op hardboard en als geheel ingelijst. In 1969 kwam dit vrienden-geschenk in het bezit van Dirk Hannema en het maakt sindsdien deel uit van de Hannema-de Stuers Fundatie in Heino.²

J.M.A. Rieke, *Muntplein, gezien vanaf de Vijzelstraat* met uitvoerige aantekeningen in potlood over verhoudingen, kleur e.d. en in de bovenrand enkele afzonderlijke details, 31 december 1888
Potlood, penseel in kleur, 485 × 325 mm
Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam

Houten aquarelkist van Engelse makelij (Reeves & Woodyer, ca. 1814) voor in het atelier, met plaats voor twaalf flacons met pigment en drie rijen van acht langwerpige blokjes gewalst pigment vermengd met gom. Deze waren geleverd door William Reeves (De gebroeders Reeves worden beschouwd als uitvinders van deze blokjes; zie noot 15). In de overige vakken is ruimte voor penselen en vier porseleinen bakjes om te mengen. In de overige vakken is ruimte voor tubes en andere benodigdheden. De deksel is bekleed met rood leer. Het Victoria and Albert Museum in Londen bezit een vrijwel identieke aquareldoos. Particuliere collectie

In Amsterdam kreeg de directeur van Artis, dr. Coenraad Kerbert, in 1915 bij zijn 25-jarig ambtsjubileum een portefeuille met 62 bladen ten geschenke van een groep kunstenaars die regelmatig in de dierentuin tekende (zie p. 120-121).³ Tot dit ensemble behoorden vooral krijttekeningen maar ook enkele mooie aquarellen van Jan van Oort en Nicolaas van der Waay.

Dat een dergelijke huldeblijk niet altijd in goede aarde viel, blijkt uit een artikel van de journalist J.F.L. de Balbian Verster, die onder het pseudoniem Omega in de *Sumatra Post* schreef hoe 'een groot acteur' bij zijn jubileum omstreeks 1892 'een portefeuille kreeg met aquarellen van

onze eerste schilders. Hij was daar ten tooneele diep door geroerd, maar weinige weken later werd de hele portefeuille door een kunstliefhebber teruggevonden in het magazijn van een uitdrager in de Jodenbuurt' die de hele collectie voor een schijntje had gekocht. 'Daarbij waren teekeningen van Israëls, de drie Marissen, van Mesdag, Breitner en anderen, allemaal kunstjuweeltjes die thans [1902] een groot bedrag zouden vertegenwoordigen voor den gelukkigen bezitter. Uit een speculatief oogpunt is dit verkopen dus reeds zeer onverstandig geweest, maar veel erger was deze handelwijze tegenover de onbaatzuchtige gevers en de bedoeling van het huldeblijk.'⁴

Amsterdam vanuit de verte

Op 17 december 1884 verscheen in *Het Nieuws van den Dag* het bericht dat Jan ter Gouw (1814-1894), stadshistoricus van Amsterdam, ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag twee kapitale tekeningen van J.C. Greive (1837-1891) had gekregen 'voorstellende gezicht op de Ooster- en Westerdoksdijken, omstreeks 1870'. Bedoeld worden de twee profielen in aquarel die Coen Greive op 18 en 19 oktober had gemaakt. Het initiatief daartoe ging uit van mr. Nicolaas de Roever (1850-1894), vanaf 1885 archivaris van Amsterdam, en van enkele andere belangstellenden in de geschiedenis van de stad.

J.C. Greive

Profiel van Amsterdam vanaf de Oosterdoksdiijk in westelijke richting, 18 oktober 1870
Potlood, penseel in kleur, 321 × 696 mm
Stadsarchief Amsterdam

Profiel van de IJzijde, lopend van de Westertoren tot het Realeneiland. Op de voorgrond het aanleghoofd van de Oosterdoksdiijk en de verbinding met die dijk. De tekenaar staat op het punt waar de dijk bij het havenhoofd aansluit. Op de achtergrond het havenfront van de stad tussen de Westertoren en het Realeneiland, van links naar rechts onder meer de Prins Hendrikkade met de Schreierstoren en het Kamperhoofd, de koepel van de Ronde Lutherse Kerk, het Droogbak, de Nieuwe Stads-herberg, de rooms-katholieke kerk De Posthoorn in aanbouw, in het verschiep het torentje van de Eilandskerk en schuin achter het accijnskantoor, de Suikerfabriek Java op het Bickerseiland.

J.C. Greive

Uitzicht vanuit het atelier van Lambertus Lingeman
aan de Buitenkant bij de Kraansluis, 1871
Potlood, penseel in kleur, 335 × 655 mm
Stadsarchief Amsterdam

Op dit blad uit 1871 staat op de achterkant het volgende: 'Gezigt genomen van het atelier uit het huis 1101 [= Prins Hendrikkade 110, nu het Scheepvaarthuis], staande op de Buitenkant, b/d Kraansluis en toebehoorende aan mijn Geachten Vriend L. Lingeman.' Deze laatste (1829-1894) was

de leermeester van Coen Greive. Uitzicht over het IJ in noordwestelijke richting: links de latere Prins Hendrikkade en rechts de Oosterdokskade. In het midden aan het IJ het Oude Tolhuis en rechts ervan het Nieuwe Tolhuis.

Lit.: A.E. d'Ailly, *Repertorium van de profielen der stad Amsterdam en van de plattegronden der schutterswijken*, Amsterdam 1953, p. 116, nrs. 286-287; J. Greive, *Johan Conrad Greive (1837-1891). Gewoon een vakman*, Schiedam 2013, p. 150-169.

G.H. Breitner

Hartjesdag, 1897

Aquarel, 488 × 662 mm

Groninger Museum

Hartjesdag wordt jaarlijks op de derde maandag in augustus gevierd en heeft oorspronkelijk vermoedelijk betrekking op de hertenjacht, die sinds de late middeleeuwen plaatsvond in de duinen bij Haarlem. In het boek *Amsterdam en de Amsterdammers door een Amsterdammer* doet de anonieme auteur verslag van wat een gids vertelt die omstreeks 1875 een bezoeker 'rondleidt' langs een groot aantal wetenswaardigheden van de stad. Over Hartjesdag die elk jaar van 's morgens vroeg tot 's avonds laat uitbundig wordt gevierd in delen van Haarlem en Amsterdam vertelde de gids dat de 'poorters' van die steden van de graven van Holland en Zeeland verlof hadden gekregen 'om op dien dag vrij te jagen, mits slechts met stokken en steenen. Nu gaan de Amsterdammers van oudsher van den Dam naar Sloterdijk om "hartjes te jagen". Dat dit hartjesjagen illusoir is, begrijpt ge. Het bestaat in niets anders dan joelend, schreeuwend en springend heen en weer lopen, onder 't gebruik van het noodige schiedammervoucht.' En – vervolgde de gids – onderweg was het op diverse plaatsen in de stad kermis. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat werd er uitbundig feest gevierd. 'Vroeger waren er poffertjeskramen op 't Haarlemmerplein opgericht en werd er, ten bewijze dat men "hartjes jaagde" tal van klein vuurwerk afgestoken.'

Ten tijde van Breitner trokken groepen kinderen, die hun gezichten hadden ingesmeerd met krijt, waterverf en houtskool door de straten van Amsterdam. Het geldt dat ze kregen, gebruikten zij om vuurwerk van te kopen. De wijken rondom het Haarlemmerplein, de Jordaan, de Dapperbuurt en op den duur vooral de Zeedijk waren centra van de festiviteiten. Tegenwoordig is dit Amsterdamse feest vooral de dag van de travestie geworden, waarop mannen zich als vrouwen verkleden en vrouwen mannenkleding dragen.

Lit.: *Amsterdam en de Amsterdammers door een Amsterdammer*, Deventer 1875 (heruitgave Amsterdam 1974), p. 138; J.F. Heijbroek/E. Schmitz, *George Hendrik Breitner in Amsterdam*, Bussum 2014, p. 122-123.

Grachten en bruggen

J.H. Wijsmuller

Warmoesgracht, ca. 1894
Aquarel, 454 × 413 mm
Stadsarchief Amsterdam

De Warmoesgracht gezien vanaf de Herengracht met op de achtergrond het Singel ter hoogte van de Huiszittensteeg en daarachter het Koninklijk Paleis. Deze gracht was vernoemd naar de warmoezeniers of tuinders, die hun schepen beladen met groenten uit de moestuinen langs het Schouten- of Lijnbaanspad hier in de binnenstad aan wal brachten.

Toen ingenieur Th. Sanders in opdracht van de machtige Omnibusmaatschappij zijn nota *Een nieuw tramwegnet van Amsterdam en omstreken* presenteerde, werd daarin aangeraden de stegen tussen de Nieuwezijds Voorburgwal, de Spuistraat en het Singel te verbreden, de Warmoesgracht te dempen en vandaaruit in één rechte lijn de gevelwanden van de Heren- en de Keizersgracht te doorbreken. Op die manier zou er een rechtstreekse brede verbinding tussen de Nieuwezijds Voorburgwal, de Westermarkt en de nog te dempen Rozengracht gemaakt kunnen worden.

Over de doorbraak van de Heren- en de Keizersgracht is tot in de Tweede Kamer de nodige discussie geweest. Het dempen van de Warmoesgracht vond vrijwel zonder enige tegenstand binnen enkele maanden plaats in het voorjaar van 1894. Het jaar daarop is een nieuwe verbinding, de Raadhuisstraat, ontstaan door het verbreden van de Huiszittensteeg en de Korte Huiszittensteeg en door de demping van de Warmoesgracht.

Lit.: Broer Jansz. (pseudoniem van J.F.L. de Balbian Verster), 'Amsterdam voorheen en thans/Warmoesgracht-Raadhuisstraat', *De Telegraaf* 2 februari 1924.

Jacob Olie fotografeerde vanaf vrijwel hetzelfde standpunt de Warmoesgracht in maart 1894 en diezelfde gracht na demping op 5 april 1896. Stadsarchief Amsterdam

W.A. Witsen

Oudeschans, ca. 1911-'15

Aquarel, 325 × 465 mm

Rijksmuseum Amsterdam

Eind 1910 huurde Willem Witsen een zolderschuit en liet daarop een directiekeet plaatsen, die dienst deed als atelier. Doordat het gevaarte nogal hoog was en moeilijk de verschillende bruggen in de wateren rond de Montelbaanstoren kon passeren, besloot hij in mei 1911 een dekschuit te huren met een keet erop. Die liet hij verplaatsen naar plekken waar hij wilde werken.

Dit gezicht op de Oudeschans, kijkend in zuidelijke richting, is gemaakt vanaf het water. Op de voorgrond de Keizersbrug over de Oudeschans ter hoogte van de Korte Koningsstraat (rechts). Boven de huizen is nog juist de toren van de Zuiderkerk te zien. Op de achtergrond links de Houtkopersburgwal en rechts een rij huizen aan de Snoekjesgracht; daartussen de Sint Antoniesluis, die de Oudeschans verbindt met de Zwanenburgwal.

Lit.: I.M. de Groot, 'Willem Witsen en zijn drijvende atelier', *Bulletin van het Rijksmuseum* 38 (1990), p. 345-367; I.M. de Groot, J.F. Heijbroek e.a. *Willem Witsen 1860-1923. Schilderijen, tekeningen, prenten, foto's*, Bussum 2005; J.H. Kruizinga, *Amsterdam, stad der duizend bruggen*, Naarden 1973, p. 117.

Willem Witsen in zijn drijvend atelier, gefotografeerd door G.H. Breitner, 1911.
RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag.

I.L. Israels

Spelende kinderen in het Oosterpark met op de achtergrond de Muiderkerk, 1894/'95
Aquarel, 340 × 500 mm
Particuliere collectie

Breitner woonde vanaf de zomer van 1887 op de Eerste Parkstraat 438 en had daar een ruim atelier. Isaac Israels verhuisde een jaar later vanuit de Warmoesstraat 12 en nam zijn intrek in hetzelfde huis op de Eerste Parkstraat, maar dan op de eerste etage. In 1904 vertrok hij naar Parijs en in oktober 1905 zegde hij definitief de huur op.

In het park aan de overkant van de straat maakte Isaac talloze schetsen. Tijdens de vijftien

jaren die hij aan de Eerste Parkstraat/Oosterpark woonde, groeide het park uit tot een aantrekkelijke locatie voor bezoekers die er flaneerden en kinderen die er speelden en op het gras dartelden. De voetpaden werden verhard en overal stonden banken waar ouders, dagmeisjes en kinderen op neerstreken.

Israels vond veel van zijn onderwerpen niet ver van zijn atelier aan de Eerste Parkstraat. In het in 1894 voltooide park, dat door zijn recente weinig volgroeide beplanting nog wat kaal oogde, ging hij op zoek naar motieven die hem boeiden. De door Springer aangelegde vijver en de eind 1892 in gebruik genomen Muiderkerk vormden een mooi decor voor zijn aquarel van het groepje kinderen dat daar onder begeleiding van twee meisjes met witte schorten in het pas opgeleverde park rondscharrelde.

Oosterpark in aanleg

I.L. Israels

Op de bank in het Oosterpark ter hoogte van de Eikenweg, ca. 1895
Aquarel, 305 × 460 mm
Frans Hals Museum, Haarlem

Op verschillende aquarellen fungeren bankjes als rekvisieten. Daar zitten ouders of dagmeisjes met hun kinderen. Op de achtergrond staat een rij huizen van de Eerste Parkstraat ter hoogte van de nog onbebouwde Eikenweg. Het metalen hek rondom het park ontbreekt en zou pas in 1896 geplaatst worden. Van dit soort tafereelen 'op de bank in het Oosterpark' is een aantal varianten bekend. Israels heeft de meeste van deze voorstellingen zonder ondertekening in één keer op papier gezet. Of dat buiten of in het atelier

gebeurde, is niet bekend. Hij had niet de gewoonte – zoals Jacob Maris of J.H. Weissenbruch – om zijn werk eindeloos te corrigeren. Als een aquarel hem niet beviel, maakte hij een nieuwe versie van het onderwerp. Weggooien was er niet bij. Vandaar het grote aantal werken dat thans nog steeds van Israels in omloop is.

Lit.: Cat. tent. *Rond 1900. Kunst op papier in Nederland*, Zwolle/Amsterdam 2000, p. 87-88; J.F. Heijbroek/J. Voeten, *Isaac Israels in Amsterdam*, Bussum 2012, p. 113-118.